

РОЛЬ ЗАХІДНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Мнение о том, что уровень политической и правовой культуры граждан Украины является едва ли не важнейшим фактором ее политического реформирования, воспринимается сегодня как бесспорная истина. Провозгласив главной целью политического реформирования Украины построение на ее территории правового демократического государства, лидеры этого государства, представители реформаторски настроенных политических сил в большинстве своем остаются отягощенными старыми представлениями и стереотипами. Стремясь интегрироваться в общеевропейское пространство, приобщиться к плодам западной цивилизации, мы не всегда понимаем те основополагающие принципы, на которых построена эта цивилизация и которые легли в основание западных демократий.

Заимствование западного опыта не может быть единственным способом формирования нашей политической и правовой культуры. Без сочетания с собственными многовековыми традициями этот опыт может так и остаться чужим, хотя и привлекательным, но безразличным нам делом. И тем не менее обращение к собственным корням не может считаться достаточным условием построения современной демократической политико-правовой системы. К сожалению, те ростки демократии, которые мы находим в истории Украины, так и не развились в сформированные политические структуры, а процесс построения гражданского общества, как известно, был на многие годы приостановлен. Украине не пришлось из-за определенных исторических обстоятельств пройти тот путь, какой, начиная с XVII ст., был пройден многими западными странами, а именно путь построения современного, возведенного на правовых и демократических принципах государства. Поэтому этот опыт для нас во многом неизвестен, а его изучение становится одним из важных факторов формирования политической и правовой культуры. Особенную роль здесь играют популяризация и распространение того комплекса политических и философских идей, благодаря которым этот опыт осознавался и теоретически осмысливался.

Работы известных европейских мыслителей, таких как Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, особенно важны, поскольку эти мыслители стали участниками и идейными вдохновителями тех революционных преобразований, которыми были охвачены западноевропейские страны в XVII - XVIII ст. На страницах этих работ обсуждались, критически анализировались и теоретически обосновывались принципиально новые представления о сути и происхождении государства, его функциях и пределах юрисдикции, о характере общественных отношений между людьми и об их отношении к государственной власти.

Думка про те, що рівень політичної і правової культури громадян України є чи не найважливішим чинником політичного реформування українського суспільства, сприймається сьогодні як беззаперечна істина, що не викликає жодного сумніву. І той факт, що реформи у нас ідуть недосить швидко, значною мі-

рою пояснюється саме недостатнім рівнем цієї культури. Передовсім це стосується самого населення України, адже від усвідомлення ним сенсу цих реформ і, отже, активної участі у реформуванні суспільства головним чином і залежить успішність розпочатих соціальних змін.

Проте ця залежність стає ще очевиднішою, коли йдеться про самих реформаторів. Проголосивши головною метою політичного реформування посткомуністичної України побудову на її теренах правової демократичної держави, лідери цієї держави, представники реформаторськи налаштованих політичних сил в більшості своїй залишаються обтяженими старими уявленнями і стереотипами, вони не завжди дають собі звіт, а що, власне, це означає. Мусимо констатувати, що часто-густо уявлення про правову державу не йдуть далі гасел про диктатуру закону. Звичайно, утвердження законності і порядку, рівності всіх, в тому числі і можновладців, перед законом, надзвичайно важливий крок на шляху до правової держави, але далеко не останній. Адже сам закон ще має стати правовим.

З історії недалекого минулого нам добре відомо, що так звана соціалістична законність якраз і нехтувала правом. Принципова незбіжність цих двох речей вже давно була зафіксована західною політичною думкою. Ще *Т. Гоббс* зазначав, що вони різняться як протилежності («за-кон – це пута, а право – це свобода»), хоча і мав при цьому на увазі обмежувальну функцію закону. Але суть правової держави саме й полягає в тому, що вона використовує закон, засоби державної влади для забезпечення і захисту невід'ємних, природою чи Богом даних прав і свобод людини. Саме ці права і свободи було покладено в основу всієї системи законодавства західноєвропейських демократичних країн. Тому цю систему небезпідставно визначають як систему свободи.

На жаль, прагнучи інтегрувати Україну в загальноєвропейський простір, прилучити її до плодів західної цивілізації, ми не завжди розуміємо ті основоположні принципи, на яких збудовано цю цивілізацію і які було закладено в підмурівок західних демократій. Але ж без ясного розуміння цих принципів абиякі розмови про політичні і правові реформи ризикують залишитися

словами, не зачіпаючи тих засад, на яких ґрунтується суспільно-політичне життя країни.

Звичайно, запозичення західного досвіду не може бути єдиним засобом формування нашої політичної і правової культури. Без поєднання із власними багатовіковими традиціями цей досвід може так і залишитися чужою, хоч і привабливою, але байдужою нам дивною. Тим більше, що Україна на відміну від північно-східної сусідки має власні чималі демократичні традиції. Це і демократичний устрій козацької держави, яскравим втіленням якого стала одна з перших у Європі конституцій – *П. Орлика*; це і той факт, що чималі території сучасної України досить тривалий час входили до складу європейських державних утворень, уникнувши гнітючого впливу азійщини; це, нарешті, значні традиції ліберально-демократичної думки в самій Україні. Звернення до цих історичних надбань, їх актуалізація і утвердження їх цінності в свідомості українського суспільства є, безумовно, одним з найважливіших напрямків формування політичної і правової культури.

І тим не менш звернення до власних коренів, хоча і є необхідною, але недостатньою умовою побудови сучасної демократичної політико-правової системи в Україні. На жаль ті паростки демократії, які ми знаходимо у власній історії, так і не розвинулись у сформовані політичні структури, а процес державотворення, як відомо, було на багато років загальмовано. Через певні історичні обставини Україна не пройшла той шлях, який від XVII ст. було пройдено багатьма західними країнами, а саме шлях побудови модерної, ствердженої на правових і демократичних засадах держави. Власне, тому цей досвід для нас багато в чому невідомий, а його вивчення стає одним з важливих чинників формування політичної і правової культури сучасної України.

Цілком очевидно, що особливу роль тут мають відігравати популяризація і

поширення того комплексу політичних і філософських ідей, завдяки яким цей досвід усвідомлювався і теоретично осмислювався. Звернімо увагу, що зараз не стільки йдеться про досвід сучасного політичного життя Європи, про необхідність осягання всієї сучасної політичної думки, що саме по собі надзвичайно важливо. Мається на увазі передусім дослідження тих історичних процесів, які призвели до побудови нинішніх демократичних держав, а також засвоєння і популяризація тих здобутків класичної політичної філософії, завдяки яким ця побудова набувала осмислених і теоретично обґрунтованих форм.

Праці таких відомих європейських мислителів, як *Т.Гоббс*, *Дж.Локк*, *Ш.Монтеск'є*, *Ж.-Ж.Руссо*, *Вольтер*, особливо важливі, оскільки ці мислителі стали співучасниками та ідейними натхненниками тих революційних перетворень, що ними були охоплені західно-європейські країни в XVII – XVIII ст. На сторінках цих праць обговорювалися, критично аналізувалися і теоретично обґрунтовувалися принципово нові уявлення про сутність і походження держави, її функції і межі юрисдикції, про характер суспільних відносин між людьми та їх відношення до державної влади. Політико-правові теорії *Дж.Локка*, *Ш.Монтеск'є*, *Ж.-Ж.Руссо* обстоювали ідею народовладдя, демократичні принципи державного устрою, утверджували цінності правової держави, або той тип державного управління, який в англо-саксонській традиції отримав назву *rule-of-law*. Ідеї і принципи, сформульовані класиками політичної філософії, тисячу разів повторені їхніми прихильниками і адептами, не тільки визначили конституційні засади більшості європейських країн – вони сформували відповідну політичну культуру, створивши основу сучасного політичного мислення.

Отож, ідеї, що їх так палко обстоювали на сторінках свої творів філософи, втілювалися в узвичаєних формах суспільного і політичного життя сучасної Європи, перетворилися на очевидності,

що не потребують свого доведення. Західна культура увібрала в себе ідеї обов'язку, природних прав людини, справедливості, толерантності, які перестали бути лише філософськими істинами, а стали практикою повсякденного життя. Однак, незважаючи на це, вони й далі пропагуються і поширюються у суспільстві, а філософські праці, в яких вони були вперше сформульовані, безперервно перевидуються і вивчаються. Тим більше це потрібно робити в Україні, для багатьох громадян якої ці ідеї далеко не очевидні, більш того – вони все ще потребують обґрунтування і відповідної аргументації.

Для країн, що тільки стають на шлях демократичних реформ, політичні теорії, що були розвинуті в період ранніх буржуазних революцій, твори класиків політичної філософії доби Просвітництва особливо важливі, бо вони є своєрідним транслятором революційного досвіду і реформаторської практики тих країн, які цей шлях вже пройшли. На цю обставину звертав увагу *Б.Рассел*, який в «Історії західної філософії», змальовуючи розвиток політичної думки Нового часу, писав: «Принципи, що визначають політику розвинених країн, стають відомі в менш розвинених країнах здебільшого завдяки теоретикам. У розвинених країнах практика стає джерелом теорії, в решті країн теорія визначає практику» [1, с. 502]. Важливо, однак, зазначити, що ані *Локк*, ані *Руссо*, ані *Франклін* не були теоретиками, відірваними від практики. Свої теоретичні узагальнення вони формулювали таким чином, що ті відразу набували форми політичної декларації, дуже легко входили в практику політичного життя, сприймалися політичними діячами як закон, у відповідності з яким має відтворюватися новий, розумний, як вони вважали, суспільний лад.

Так, приміром, на вчення *Дж.Локка* безпосередньо спирається конституційна практика північно-американських штатів, їх славнозвісні біллі про права. В свою чергу, вчення *Ж.-Ж.Руссо*, яке

надихало діячів французької революції, багато в чому визначило сенс революційних перетворень у Франції. Цілі розділи першої французької конституції були прямими цитатами окремих фрагментів «Суспільного договору». Надзвичайний вплив цих мислителів, крім іншого, пояснюється тим, що вони якнайкраще вловили і адекватно сформулювали законодавчу волю нового суспільного класу, якнайповніше виразили той громадянсько-правовий ідеал, якого об'єктивно потребувала епоха. Сформульований і виражений в адекватних політико-правових формах, цей ідеал набув універсального значення, став загальною нормою і зразком для всіх народів, які прагнуть суспільних перетворень на засадах демократії і права. Як зазначає *Е.Соловйов*, підкреслюючи універсальність політико-правової теорії *Дж.Локка*, одного з родоначальників філософії лібералізму, «політико-правові судження *Локка* не можуть ані зістаритися, ані вмерти, допоки у всьому світі не утвердяться інститути громадянського суспільства, начала конституціоналізму і поділу влад; допоки не перестане розвиватися і справляти свій в нормуючий вплив на соціально-політичну практику концепція прав людини» [3].

Проте для сучасної України важливими можуть бути не тільки орієнтації на позитивний ідеал, а й розуміння тих наслідків, які випливають з його заперечення, усвідомлення, яку ціну може заплатити суспільство через несприйняття ліберально-демократичних цінностей. І тут, безумовно, велике значення має філософія *Т.Гоббса*. Серед класиків політичної думки Нового часу він був одним із перших, справді сучасних політичних філософів. Поставивши перед собою завдання створити нову науку про державу, *Т.Гоббс* також одним із перших усвідомив і сформулював ті головні принципи, які визначатимуть правовий ідеал новочасної Європи, але зробив це, так би мовити, з від'ємним знаком.

Як відомо, *Т.Гоббс* був прихильником абсолютної, нічим не обмеженої державної влади. Ідеолог абсолютизму, він як ніхто інший, розкрив анатомію політичної диктатури, вбачаючи в ній єдиний порятунок проти анархії і громадянської війни. Що ж до загальнодемократичних вимог, то вони були досить точно сформульовані і з вичерпною повнотою описані *Т.Гоббсом*, проте як руйнівні для держави. Вимоги народного суверенітету, конституційного обмеження і розподілу державної влади, недоторканості приватної власності, свободи сумління, відокремлення церкви від держави розглядалися ним як згубні для останньої. Створена людьми для захисту своїх природних прав, для забезпечення миру і спокою держава, на думку *Гоббса*, має стояти над законом і мати нічим не обмежену владу. Але, перебираючи на себе суверенітет і права окремих громадян, вона фактично поглинає у філософа громадянське суспільство, перетворюючи цих громадян на своїх рабів.

Свою політичну теорію *Т.Гоббс*, що було цілком у дусі нової епохи, будує на поняттях **природного права** і **суспільного договору**. Як відомо, ці поняття відіграють ключову роль в політичній філософії Нового часу. Починаючи ще з праць голландського правознавця *Гуго Гроція*, поняття природного права, доповнене поняттям суспільного договору, стає висхідним пунктом у спробах теоретично обґрунтувати новий правопорядок. Апеляції до природи як до джерела права дозволила вести мову про первинність його щодо державної влади, підносила значення людини, окремого індивіда як суб'єкта суспільних і правових відносин. Договірна ж теорія походження держави наголошувала на тому, що самі люди є творцями цієї держави, що саме від них державна влада черпає свою силу і суверенітет.

Чи був *Т.Гоббс* послідовним прихильником концепції «природного права»? Мабуть, що ні. Проте його кон-

цепція «природного закону», на який має орієнтуватися державна влада і який вона має реалізувати в громадському житті, стає основою принципово нової ідеології, яка вочевидь суперечила доктринерському змісту його вчення. За визначенням самого *Гоббса*, суть природного права полягає в тому, що «природа дала кожному право на все», кожна людина може робити все, що їй завгодно і проти кого завгодно, володіти і користуватися всіма засобами, аби захистити своє життя і досягти благополуччя. Інша справа, що в умовах «природного стану», коли точиться «війна всіх з усіма», на думку *Т.Гоббса*, це право стає позірним. Реалізацію і захист його бере на себе держава, але робить це у такий спосіб, що фактично позбавляє своїх громадян будь-яких прав. Вимоги «природного закону» стають простими побажаннями, не обов'язковими для Суверена. Але зародок нового трактування права тут уже є, згодом воно, як відомо, починає мислитись і реально впроваджуватись як така система державних постанов, яка не закріпачує, не обмежує, а навпаки, звільняє людину від зовнішньої регламентації (з боку спільноти, цеху, релігійної конфесії, самої держави), і самий сенс закону починають вбачати в тому, аби відкрити простір для особистої ініціативи, для права кожної людини чинити на власний страх і ризик.

Можливо, головний урок, який можна винести з досвіду Гоббсової спроби побудувати на нових засадах політичну теорію, полягає в тому, що держава, яку люди створюють задля забезпечення своїх природних прав, здатна поглинути ці права, перетворивши їх на порожню декларацію, як тільки під сумнів будуть поставлені демократичні принципи організації державної влади, а сама держава із засоба перетворюється на мету. Вада Гоббсової теорії, значною мірою інспірованої сумним досвідом тривалої громадянської війни, полягає в тому, що вона значно спрощує ситуацію, виходячи з того, що

єдиною альтернативою анархії і війні може бути лише політична диктатура. Але, як зазначалося, «природні права» людини не можуть бути реалізовані ані в першому, ані в другому випадку. Цей висновок логічно випливає із суперечливої доктрини *Т.Гоббса*. І це не просто теоретичний висновок, це – реалії політичного життя. Над цим варто було б задуматись тим сучасним політикам, які шукають сильної руки, прагнучи за допомогою політичної диктатури захистити суспільство від беззаконня й анархії. Але необхідно при цьому чітко усвідомлювати, яку ціну треба буде за це сплатити, і першими жертвами тут будуть закон і право.

Протилежний шлях суспільного розвитку пропонує ліберальна філософія *Дж.Локка*. Спираючись на концепцію природного права і договірного походження держави, головним призначенням останньої *Локк* вважає саме захист прав і свобод людини. В «Трактаті про державне правління» *Локк* формулює три головних, як він вважає, природжених права особистості, що навзаєм визнаються всіма членами суспільства, а згодом гарантуються самою державою: право на життя (1), свободу (2) і власність (3). Саме заради гарантованого забезпечення цих прав люди і створюють державу, з якою вступають у договірні, партнерські стосунки.

Ці три права формують, за *Локком*, конституційний базис правового порядку. Створене ж на цій основі законодавство (всупереч традиційним юридичним поглядам) має не обмежувати, не пригнічувати людину, а відкривати простір для її свободи. Потрійна правова формула *Локка*, увійшовши до багатьох конституцій, стала згодом основою для більш розгорнутої і диференційованої системи «прав людини і громадянина». Власне, це ядро зазначеної системи, той елементарний набір прав, на якому й ґрунтується всі інші, без якого вони втрачають сенс.

На це необхідно зважати завжди, коли ведемо мову про конституційні

права людини, про необхідність її соціального захисту тощо. Хоч як би на словах обстоювали їх окремі політики, індикатором тут завжди має бути ставлення до таких фундаментальних прав, як право розпоряджатися власним життям, право на власність і право на свободу, в тому числі на свободу сумління, на можливість мати власний світогляд і переконання. Позбавлена цих основних прав, людина, навіть і забезпечена їжею та житлом, залишається по суті рабом, а зрештою втрачає й це. Відтак, на думку *Локка*, саме ці фундаментальні права конституують індивіда як юридичну особу, як суб'єкта правовідносин. Поза ними він просто індивід, об'єкт політичних і соціальних маніпуляцій з боку влади, яка може навіть опікуватися ним, дбати про його добробут, але не визнавати за ним рівноправного партнера, не сприймати його як дієздатну особу.

Заслуга *Локка* полягає в тому, що він дав повну формулу взаємопов'язаних між собою прав і свобод як необхідну і достатню для статусу юридичної особи. Обмеження бодай одного з них руйнує всю систему і робить неможливим повноцінне існування такої особи. Важливо підкреслити, що в цій потрібній формулі зазначені права рефлектують одно в одне, нерозривно пов'язані між собою. Бо й свобода, і право на життя самі по собі вже є правом власності, адже ними передбачається, що людина є власником своїх цілей і життєвих сил. І, навпаки, право на власність, як і право на життя, як такі вже є свободами, адже забезпечують простір для реалізації волі [4].

Інтегральним правом в цій формулі, за *Локком*, є право власності. Воно підсумовує і об'єднує решту, хоча вони є його передумовами. Про це варто пам'ятати тим політикам, які, декларуючи права і свободи людини, водночас виступають за обмеження її права вільно розпоряджатися своєю власністю. Це ж мають розуміти і пересічні громадяни,

аби адекватно оцінювати такі політичні заяви і програми.

Отож, серйозним досягненням *Локка* було те, що він побудував цілісну систему правових норм. І те, що раніше усвідомлювалося фрагментарно, або ще й зараз утверджується у вигляді окремих, не пов'язаних між собою вимог, набуло у *Локка* завершеної форми, яка конститує право як таке. Варто ще раз наголосити, що створена ним система має не тільки суто історичне значення (як система поглядів, спрямованих проти традиційних, характерних для докапіталістичного суспільства уявлень), а й те, що вона протистоїть будь-якій деспотії, будь-яким спробам обмежити фундаментальні людські права навіть заради блага самої людини, виступає проти патерналістської опіки з боку держави, адже понад усе вона ставить повагу до дієздатності і громадянської відповідальності кожного окремого індивіда. І в цьому неминуще значення політико-правової теорії англійського філософа.

Важливим елементом належного рівня політичної і правової культури є здатність орієнтуватися в розмаїтті, на перший погляд, схожих і, здавалося б, однаково орієнтованих політичних теорій, розуміти, що за одними й тими ж гаслами можуть ховатися відмінні, а то й протилежні підходи. В європейській політичній філософії Нового часу такі протилежні підходи уособлюють *Дж.Локк* і *Ж.-Ж.Руссо*. Обидва виходили з договірної теорії походження держави, за основу політичної філософії брали концепцію природних прав людини, обстоювали вимоги свободи, рівності і народовладдя. Однак перший став ідеологом лібералізму, а філософія останнього стала теоретичним виправданням тоталітаризму. Може занадто різке, але вельми точне формулювання цієї протилежності знаходимо у вже цитованій праці *Б.Рассела*: «З часів *Руссо*, – писав він, – ті, що вважали себе реформаторами, поділялися на дві групи: його послідовників і послідовників *Локка*.

Часом вони співпрацювали, і чимало людей не бачило між двома течіями ніякої несумісності. Проте з часом та несумісність ставала дедалі очевидніша. В нашу добу *Гітлер* є нащадком *Руссо*, *Рузвельт* і *Черчіль* – *Локка*» [5, 571].

Один із ідеологів Великої Французької революції, *Ж.-Ж.Руссо*, як ніхто до нього, виступав проти соціальної несправедливості, був палким прихильником свободи і рівності, які розглядав як даровані самою природою невід'ємні права людини. Обстоюючи демократичні ідеали, він вважав, що єдиним носієм суверенітету може бути тільки народ. Саме він і ніхто інший є джерелом влади і йому має належати вся її повнота. Прагнучи утвердити принцип народовладдя, Руссо приходить до концепції «загальної волі», яка, як не дивно, стала цілковитим запереченням свободи і відкинула концепцію прав людини. Протиставивши загальну волю (*la volonté générale*), що має на меті спільне благо, благо суспільства як цілого, «волі всіх» (тобто волі окремих індивідів, керованих приватними інтересами), *Руссо* вважав, що ця загальна воля має домінувати.

Лише громада в цілому може бути сувереном, і якщо інтереси окремих громадян суперечать інтересам громади, остання має право нав'язати їм свою волю. Аргументація тут вельми знайома, мовляв, окремі індивіди можуть не знати, в чому їхнє справжнє благо, тому вища влада, що є виразником інтересів громади, може нав'язувати його силоміць. Таке розуміння суспільних відносин веде до колективної тиранії і стає теоретичним обґрунтуванням державного тоталітаризму. Утворення такої тоталітарної держави означає повне і безумовне відчуження всіх прав і свобод людини, фактичне розчинення її в колективному цілому: «кожний з нас віддає себе і свої права громаді, верховну владу над якою

здійснює загальна воля, як член громади кожен з нас стає невіддільною часткою цілого» [6]. Досить промовиста цитата.

До яких політичних висновків веде така апологія колективізму за рахунок інтересів окремих громадян, можна побачити вже у самому способі розв'язання *Руссо* конкретних політичних питань. Саме тут різниця між ним і *Локком* стає найбільш виразною. На відміну від *Локка* *Руссо*, як відомо, критично ставився до приватної власності (відомо також те, що він був натхненником теорій утопічного комунізму, *Мореллі* і *Маблі* були серед його прихильників). Він вважав, далі, що держава має бути єдиним господарем всього майна. Щодо політичного устрою, то він не визнавав поділу влад, принаймні, обстоював верховенство законодавчої влади, виступав проти асоціацій громадян і політичних партій, які, мовляв, перешкоджають виявленню загальної волі.

Наведені приклади красномовно нагадують, що всі ці політичні теорії не надто ще відійшли в минуле. Навпаки, вони зберігають свою актуальність для нас, а сформульовані ними аргументи сприймаються як суголосні сьогоденним політичним проблемам. Отож, політики, так само й пересічні громадяни, мають знати, що стоїть за тими або іншими гаслами, тими або іншими підходами, які з них спрямовані на побудову ліберально-демократичної держави, а які – тоталітарного режиму з усіма пов'язаними з ним наслідками. Тому прямий обов'язок українських філософів, істориків полягає, принаймні, у тому, щоб довести до відома нашої громадськості, політикума увесь комплекс ідей, породжений класичною політичною думкою, ідей, що утворили фундамент сучасної західної цивілізації. І не тільки довести, а й постійно сприяти їх поширенню, укоріненню на нашому, українському ґрунті.

Література

1. Рассел Б. Історія західної філософії.– К., 1995.– С. 502.
2. Соловьев Э. Ю. Феномен Локка // Прошлое толкует нас.– М., 1991.– С. 149.
3. Там само. С. 157.
4. Рассел Б. Історія західної філософії.– К., 1995.– С. 571.
5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре // Антология мировой философии: В 4 тт.; Т. 2.– М., 1970.– С. 568.

Valentyn Gusiev

THE ROLE OF WESTERN POLITICAL MODERN-TIME PHILOSOPHY IN THE FORMATION OF POLITICAL AND LEGAL CULTURE IN UKRAINE

A necessary condition of formation of political and legal culture of the citizens of modern Ukraine is the mastering of experience of construction of the democratic states in Western Europe. A special role here plays the studying and distribution of political and philosophical ideas of such thinkers as T.Hobbes, J. Locke, Rousseau, in whose works this experience has received the theoretical registration.